

CUM MĂSURĂM CULTURA DE SECURITATE? PROBLEME TEORETICO-METODOLOGICE PRIVIND CULTURA DE SECURITATE

DARIE CRISTEA*

Abstract. *The main issue regarding the security culture is setting an operational model that would allow its sociological measurement. Although many security studies and IR scholars view the concept as one that is fit rather for academic debate, an approach centered on creating an instrument for assessing public security culture would be more pragmatic and useful.*

Keywords: *security culture, security studies, IR, public opinion, social indicators, sociological measurement, methodology.*

Cel puțin teoretic, a măsura cultura de securitate nu este o întreprindere atât de complicată pe cât ar putea să pară. Deși vorbim despre un concept relativ „clasicizat” al domeniului, în privința căruia opțiunile metodologice de abordare sunt legate de instrumente și proceduri sociologice nu foarte dificile, literatura de specialitate nu abundă, cum ne-am fi așteptat, în abordări operaționale și pragmatice ale termenului, ci mai degrabă în speculații teoretice.

Desigur, principala problemă înainte de a măsura într-un context concret cultura de securitate ține de definirea teoretică și operaționalizarea acesteia (a culturii de securitate) pentru contextul respectiv.

O conceptualizare clasicizată a culturii politice

Oricine citește un manual de sociologie generală sau un dicționar de științe sociale află cum conceptul de *cultură* este conceptul cu cele mai multe definiții și probabil unul dintre cei mai frecvent utilizați termeni din științele sociale. Dar, cum se întâmplă de cele mai multe ori și în studiile de securitate, cu cât un concept de specialitate a suscitat mai multe dezbateri și s-a ales cu mai multe definiții și teorii explicative, partea de măsurare și de raportare la realitate a rămas

* Cercetător științific III dr. la Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale, conferențiar universitar la Universitatea din București, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială. Doctor în Sociologie al Universității din București.

cumva în urmă. Aceasta deși, repetăm, modelul de măsurare sociologică a unei „culturi” de un profil sau altul nu reprezintă o mare dificultate la nivelul culegerii datelor din teren, dacă este destul de coerent și de realist definit modelul teoretic de la care se pleacă.

Până la urmă, un progres științific în definirea culturii de securitate ar fi stabilizarea unor modele de operaționalizare în așa fel încât proiecte ale unor „barometre” ale culturii de securitate să fie aplicate periodic și să genereze măsurători reper ale fenomenului în cauză, măsurători, desigur, comparabile între ele.

Conceptul de *cultură de securitate* a devenit foarte popular în studiile de securitate după prăbușirea comunismului tocmai pentru că era parte integrantă a noului climat geopolitic și de securitate – raportarea publicului la noua arhitectură internațională devenea aproape un actor al sistemului, cel puțin pentru democrațiile liberale autentice. După septembrie 2001, se schimbă puțin raportarea la concept (se pune, desigur, accent pe conștientizarea de către populație a amenințării terorismului internațional și pe suportul pe care publicul ar fi dispus să îl acorde sporirii exigențelor de securitate în context), dar aceasta îi amplifică, nu îi diminuează importanța. Ne putem aștepta la noi dezvoltări ale unor dimensiuni ale conceptului, atât în SUA, cât și (mai ales) în spațiul european, ca urmare a crizei ucrainene din ultimul an și a încordării relațiilor Rusia – Occident, urmare a acesteia.

Orice analiză a conceptului de *cultură de securitate* nu poate evita conceptul înrudit, mai vechi și clasicizat în științele sociale și politice: *cultura civică/politică* (metodologic și mai ales din punct de vedere al modelului de măsurare, diferența dintre cele două nu este atât de mare cât să fie considerate două concepte diferite). Aceasta chiar dacă multe lucrări actuale de relații internaționale și studii de securitate extrag conceptul de cultură de securitate mai degrabă din bagajul teoretic și conceptual al propriilor discipline, în loc să utilizeze această „scurtătură metodologică”. Nu este aici scopul nostru să urmărim în detaliu rafinamentele metodologice ale istoriei conceptuale în urma căreia s-a dezvoltat „fața” de azi a culturii civice/politice – ne interesează deocamdată doar să marcăm anumite *milestones* cu relevanță operațională transferabilă „culturii de securitate”. Supus interpretărilor și modificărilor repetate chiar de către autorii celei mai cunoscute lucrări în care a fost tratat¹, dar totuși incredibil de rezistent în timp sub aspectul funcționalității, conceptul de *cultură civică* propus de Gabriel Almond și Sidney Verba rămâne un astfel de *milestone*, după părerea noastră insuficient utilizat în operaționalizarea *culturii de securitate*.

De altfel, Almond și Verba fac chiar ei puntea dintre cultura civică și politică – să nu uităm că primul capitol al cărții citate face explicit trimitere la politică (*An Approach to Political Culture*), la fel ca multe alte puncte din volum, cultura civică fiind în final decriptată de autori ca forma participativă și democratică de cultură politică. În plus, legătura dintre cultura politică internă și cea internațio-

¹ Gabriel Almond, Sidney Verba, *The Civic Culture – Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Sage Publications, New York, 1963 – ediția care a consacrat conceptul și preocuparea autorilor pentru domeniu.

nală este omniprezentă în lucrarea celor doi, iar centrarea metodologică a acesteia pe *cogniția politică* i-a permis să își conserve utilitatea analitică și după 1990. Aceeași trăsătură îi asigură și posibilitatea de transfer a manierei de abordare în definirea culturii de securitate.

Nu discutăm despre rezultatele studiilor lui Almond și Verba ci, cum am precizat, ne interesează designul metodologic pentru a îl utiliza în studiul temei noastre de cercetare. În scopul de a crea o tipologie a culturii politice/civice, Almond și Verba² iau în calcul trei dimensiuni pe care descompun *cultura politică*: *dimensiunea cognitivă*, *cea afectivă* și *cea evaluativă*.

În raport cu fiecare dintre acestea, autorii grupează reacția comunităților în de asemenea trei categorii: *acord*, *apatie*, *alienare*. Din această intersecție apare tipologia culturilor politice care i-a consacrat pe Almond și Verba (dar despre care nu vorbim aici, scopul nostru fiind investigarea operaționalizării culturii civice/politice și nu a rezultatelor modelului). O asemenea organizare a modelului de operaționalizare a culturii politice, fiind centrată pe ceea ce am putea numi „cogniția politică”, are o înaltă aplicabilitate și în domeniul culturii de securitate, cu observația că aceasta din urmă poate fi afectată de fenomene ca *apatia* și *alienarea* considerabil mai mult decât politica internă. În termenii instrumentarului anchetei sociologice aceasta poate însemna un număr semnificativ de nonrăspunsuri.

Înapoi la conceptul de cultură: norme, identități, valori

Un traseu înrudit dar diferit de cel al cogniției social-politice (fondat pe un model atitudinal până la urmă) propus de Almond și Verba ar fi cel care valorifică definirea socio-antropologică a culturii. Desigur, definim dimensiunile pe care măsurăm conceptul de cultură politică prin raportare la modul în care comunitatea „se uită” la fenomenul politic pentru a avea și o măsură a convergenței dintre cultura și structura politică. Dar cu ce indicatori populăm aceste dimensiuni? Cumva trebuie definite din start dimensiunile – fie ele decupate și pe criteriul cogniției politice – pornind de la specificul sociologic al conceptului de cultură?

Dacă luăm în calcul imaginarea *culturii de securitate* pornind de la construcția sociologică a conceptului punem accent pe norme, valori și, până la urmă, identități. Vorbim, desigur, despre o definire în contextul sistemului internațional de securitate (mai degrabă în contextul interacțiunii dintre actori decât prin raportare la actorii sistemului) în timp ce o deducere a abordării culturii de securitate din cultura politică propune o perspectivă din afara sistemului, dinspre opinia publică. Este până la urmă opinia publică un actor „nestatal” al sistemului? Este o întrebare la care vom reveni spre finalul acestui studiu.

Consacrarea conceptului de cultură de securitate în relațiile internaționale se leagă în primul rând de o provocare constructivistă: volumul coordonat de Peter J. Katzenstein, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World*

² Almond, Verba, *op. cit.*, pp. 20-21.

*Politics*³. Ideea în jurul căreia este construit volumul este aceea că, în opoziție cu asumpțiile uzuale neorealiste, sistemul internațional poartă amprenta culturii de securitate (norme informale, valori, identități, relații între actori testate istoric), care, în opinia autorilor lucrării explică mai mult din interacțiunile actorilor din sistem decât modelele „mecanice“, „materiale“ sau „birocratice“ cu care ne-a obișnuit neorealismul sau chiar instituționalismul.

Desigur, bibliografic nu se putea trece peste volumul coordonat de Katzenstein, fiind el însuși un *milestone* de genul celor despre care discutăm mai sus în afirmarea conceptului de cultură de securitate. Cum statele, politica externă, tratatele și lumea diplomaților funcționează poate fi decisiv pentru arhitectura de putere și securitate a sistemului internațional, dar nu ne ajută decât parțial la conturarea unui model de măsurare a culturii de securitate a unei comunități. Raportarea unei populații la agenda politicii externe „beneficiază“ de multiple medieri și filtre. Există o cultură de securitate a sistemului, culturi de securitate regională, culturi de securitate promovate și la nivelul actorilor statali, culturi de securitate ale instituțiilor internaționale etc. Toate acestea sunt elemente de suprastructură însă în raport cu deducerea culturii de securitate din opinia sau chiar atitudinea publică privind elemente care se pot circumscrie culturii politice. Până la urmă, chiar și aici, cultura politică este a elitelor, a agendei media, a publicului (sau a mai multor „publicuri“) – și este opinie conjuncturală, o opinie ceva mai stabilă sau capătă forma unei atitudini?

Deși teoria relațiilor internaționale a lăsat în seama sociologiei studiile privind cultura de securitate, putem reține din abordarea lui Peter Katzenstein că, indiferent la ce nivel discutăm cultura de securitate, sau, mai precis, cultura de securitate a *cui* o discutăm, putem „popula“ dimensiunile schemei noastre de operaționalizare cu indicatori care trimit la norme (formale și informale), valori și, sintetic, identități.

Cele 5 dimensiuni ale lui Hofstede?

Deși conceptul de cultură de securitate a fost dezvoltat și popularizat, după cum s-a văzut, în domeniul relațiilor internaționale și al studiilor de securitate, măsurarea culturii de securitate la nivelul unei comunități rămâne tributară metodologiilor strict sociologice. Operaționalizarea conceptului pornind de la modelul lui Almond și Verba rămâne cea mai bună soluție de abordare, mai ales în perspectiva dezvoltării unui instrument de cercetare empirică și evaluare a culturii de securitate la nivel național. Dar putem merge mai „sociologic“ de atât?

Apelăm din nou la un model clasicizat, utilizat însă de sociologi cu precădere în management și sociologia organizațiilor, deși a fost proiectat ca un model de dimensiuni ale culturii naționale (oricum, dintr-o perspectivă macrosociologică). Discutând însă la nivel de dimensiuni și despre un fenomen – cultura de securitate – insuficient studiat din perspectiva care constituie tema noastră de cercetare, nu vedem de ce nu am putea împrumuta o serie de elemente pentru modelul de operaționalizare care ne interesează aici.

³ Columbia University Press, New York, 1996.

Pe scurt, modelul invocat este cel cunoscut drept „cele 5 dimensiuni ale culturii“, al lui Geert Hofstede, care a trecut, evident, prin modificări și aplicații multiple de-a lungul timpului. Teoria elaborată de Hofstede a avut la bază 4 dimensiuni (*power distance, individualism vs. collectivism, masculinity vs. femininity, uncertainty avoidance*), cărora li s-a adăugat o a cincea, *long-term orientation vs. short term orientation* (urmare a modalității în care s-a ajuns la această dimensiune, ea mai apare și sub altă denumire, *pragmatic vs. normative*), după 1990⁴.

O a șasea dimensiune este adăugată modelului în ultimii ani, *indulgence vs. restraint*, completare agreată de Hofstede public⁵.

Câteva comentarii, de notat acum: să nu uităm în primul rând că scopul teoriei dimensiunilor culturii este comparația între acestea; în final, modelul lui Almond și Verba este „mai“ sociologic, cel al lui Hofstede este psihosociologic (proiectarea dimensiunilor pe bază strict sociologică sau mai degrabă psihosociologică fiind importantă pentru indicatorii cu care vom opera în tema noastră de cercetare).

Punctul în care ne aflăm cu inventarul nostru de perspective teoretice care să faciliteze operaționalizarea culturii de securitate este marcat de o altă mare întrebare al cărei răspuns poate configura instrumentul de cercetare pe care îl vizăm – deocamdată nu suntem în faza lui „ce punem“ în chestionar, ci a lui „cum punem ceva în chestionar“? Vrem o evaluare a culturii de securitate care se bazează pe răspunsuri directe la întrebări clare legate de aspecte cât se poate de evidente pentru opinia publică din domeniul securității naționale (și să generăm un fel de tablou al reprezentărilor publice privind securitatea națională) sau vrem o evaluare centrată pe indicatori cu valoare psihologică, mai generală, care ulterior să fie grupați în pachete de structuri relevante pentru cultura de securitate (și să măsurăm niște „dispoziții“ psihosociale/culturale ale populației care pot fi relevante pentru cultura de securitate)?

O soluție sociologică mai simplă

O modalitate mai simplă și mai anostă de a selecta o manieră de descompunere a conceptului de securitate în dimensiuni în vederea realizării unui barometru sociologic al culturii de securitate a românilor este cea în care desfacem realitatea conceptului respectiv după tematici, secțiuni relevante ale securității naționale. Există multiple cercetări de opinie care au avut ca obiect aspecte ce pot fi subsumate culturii de securitate, fără pretenția constituirii unui index al culturii de securitate, ci doar în scopul studierii unor probleme punctuale, după modelul unei anchete sociologice uzuale pe bază de chestionar. Este și aceasta o soluție, mai ales că și societatea românească are astăzi o rutină destul de bună a cercetărilor sociologice, un asemenea model urmând a fi validat în timp, după aplicări și perfecționări repetate ale instrumentului de cercetare, putând fi trase

⁴ O prezentare sintetică a evoluției modelului, cu accent pe aplicații se găsește pe siteul *The Hofstede Centre*, www.geert-hofstede.com/national-culture.

⁵ www.geert-hofstede.com/dimensions. Referirile lui Hofstede la această a șasea dimensiune pot fi urmărite în următorul material video: video hofstede, a șasea dimensiune a culturii.

astfel anumite concluzii privind indicatorii și dimensiunile care nu se susțin la confruntarea cu terenul.

Există deja multă literatură internațională și națională care poate fundamenta indicatorii secțiunilor care ar putea fi vizate de un astfel de sondaj privind, până la urmă, percepția publică a riscurilor și vulnerabilităților, dar și alte aspecte a căror investigare se realizează curent (încrederea în mediul instituțional, stereotipuri și raportare la grupuri etno-religioase, evaluarea de către public a unor situații de securitate, crize internaționale etc.). Evident, această manieră de a rezolva problema nu exclude utilizarea unor achiziții teoretice din modele mai complexe sub raportul construcției, precum cele la care am făcut referire mai sus.

Tot în această perspectivă, o altă soluție este construirea dimensiunilor și indicatorilor culturii de securitate pe baza unei scheme arhicunoscute, cea a conceptului de securitate lărgit, realizată și popularizată de Barry Buzan, Ole Waever și așa numita școală a studiilor de securitate de la Copenhaga. Foarte populară în anii '90 și la începutul anilor 2000, perspectiva școlii de la Copenhaga era un răspuns post-război rece la provocările noului mediu de securitate, răspuns pus parțial în criză cumva de 11 septembrie 2001 și de tot ce a urmat. Modelul era într-un fel prea optimist și minimaliza amenințările militare (convenționale sau nu). Este însă o opțiune „filosofică“, de la etajul măsurării raportării populației civile la securitate, dacă ne interesează să includem în conceptul de cultură de securitate investigat aspecte legate de toate dimensiunile securității argumentate de Barry Buzan și de colegii săi⁶ (conceptul lărgit de securitate include, pe lângă securitatea militară, securitatea ecologică, economică, societală și politică – unele căpătând din punctul de vedere al autorilor, în anumite complexe de securitate, semnificații mai puternice decât cea militară, și toate cele cinci fiind părți ale unui proces de construcție și evaluare socială, procesul de securitzare). Teoretic, fiecărui sector de securitate al conceptului lărgit îi poate corespunde o reprezentare socială, deci am putea să construim schema de indicatori pornind de la cele cinci sectoare/dimensiuni ale conceptului lărgit de securitate. Întrebarea care se pune este cât de actuale sunt aceste sectoare în imaginarul public al securității, dacă nici experții în securitate nu acceptă încă în totalitatea lor faptul că toate acele dimensiuni sunt realmente relevante. Și, desigur, întrebarea inversă, fundamentată de exemplu pe sondajele uzuale privind temerile cotidiene ale populațiilor civile, care arată de multe ori o agendă diferită de a autorităților și de foarte multe ori extrem de diferită de agenda militară și a serviciilor specializate în securitate – ceea ce duce și la problema suportului pe care publicul îl poate acorda diferitelor politici din domeniu etc.

Principală dificultate în a stabili dacă abordăm corect cultura de securitate, ne spun unii autori, constă în faptul că sociologia culturii internaționale de securitate este un domeniu cu mari „lacune“⁷ în cunoaștere. Christopher P. Twomey arăta

⁶ Cele mai relevante cărți pentru explicarea paradigmei sunt Buzan, B., *Popoarele, statele și teama – o agendă pentru studii de securitate internațională în epoca de după războiul rece*, Cartier, Chișinău&CEU, 2000, respectiv Buzan, B., Waever, O., De Wilde, J., *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Londra, 1998.

⁷ Christopher P. Twomey, în: „Lacunae in the Study of Culture in International Relations“, *Contemporary Security Policy*, vol. 29, no. 2, Aug. 2008, pp. 338-357.

că după ce intervențiile în Afganistan și Irak au fost departe de a da rezultatele scontate și s-a demonstrat că succesul operațiunilor militare nu a putut constitui puncte pentru inițierea unei democratizări a statelor respective *policymaker*-ii americani au sporit gradul de atenție acordat profilului cultural al societăților în care SUA au interese. Nu era prima dată însă când decidenții și analiștii occidentali descopereau variabilele culturale: războiul rece cu sistemele lui politico-ideologice aparent total paralele, teoria societății internaționale (H. Bull), ciocnirea civilizațiilor (atât de „frecventată” teoretic de specialiști la începutul anilor '90), orientalismul (în sensul lui Ed. Said), constructivismul în RI (Al. Wendt) sunt tot atâtea mărturii paradigmatiche ale preocupării domeniului relațiilor internaționale și securității pentru problema culturii în sistemul internațional și în chestiunile de securitate. Cultura apare în diferite ipostaze ca variabilă în RI și studiile de securitate: sunt mai multe situații în care cultura apare ca variabilă independentă⁸ și este studiat modul în care ea influențează comportamentul militar, strategic al statelor sau modul în care își lasă amprenta asupra mediului de securitate internațional, sau chiar asupra identității politice a statelor. Avem însă mai puține studii din această arie tematică prin care să vedem cum e constituită această cultură de securitate/strategică și, mai ales, puține studii în care ea să fie măsurată la nivelul populației. Sunt limite serioase ale constructivismului în RI atunci când folosește conceptul de cultură de securitate pe această dimensiune: cultura este redusă la cercul elitelor, instituțiilor și statelor care participă nemediat la sistemul internațional. Cultura de securitate publică nu pare a fi de interes decât cel mult secundar și este etichetată ca o problemă strict sociologică, deși, pe măsură ce „publicul” devine tot mai mult, la rândul lui, actor, inclusiv în politica internațională și de securitate (și, mai ales, pe măsură ce trăim efectele a ceea ce numim globalizare, granițele dintre politica internă și cea externă se fluidizează), apare nevoia ca analiștii și decidenții politici să îi acorde ceva mai multă atenție.

Concluzii: perspective pentru o măsurare sociologică a culturii de securitate

Cum trebuie să arate o măsurătoare sociologică a culturii de securitate? Desigur, atunci când un instrument de cercetare empirică este la început, nu ai multe confruntări dintre teren și instrument, în așa fel încât să ai la dispoziție serii de date pe baza cărora să poți derula teste de validitate și fidelitate.

Sociologic, în această etapă se pune problema validității teoretice⁹. Logic, psihologic și sociologic întrebarea este dacă ne-am apropiat teoretic în maniera cea mai bună de obiectul nostru de studiu – cu atât mai mult cu cât avem o mulțime de abordări ale unor aspecte ale culturii de securitate, riscuri, vulnerabilități etc., dar avem foarte puține barometre efective ale culturii de securitate care să se fi dovedit proiecte de cercetare sociologică viabile.

⁸ *Idem*, pp. 339-340.

⁹ A se vedea, pentru o scurtă explicație în privința validității și fidelității în cercetările sociologice, Ioan Mărginean, *Proiectarea cercetării sociologice*, Polirom, Iași, 2000, secțiunile privind *Validitatea și Fidelitatea* măsurătorilor sociologice.

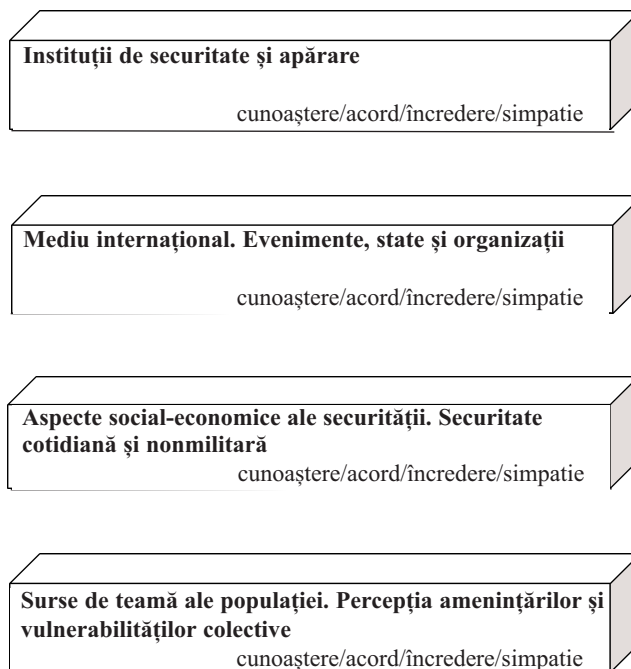
Ce punem sub pălăria conceptului de cultură de securitate în ideea construirii unei operaționalizări a conceptului pentru cazul României? Aici intervin două întrebări majore: ce vrem să măsurăm și, după selectarea indicatorilor, să fim atenți la formularea acestora în așa fel încât să nu schimbăm sensul indicatorilor prin modalitatea lor de livrare. Deocamdată însă, avem de stabilit pe ce dimensiuni proiectăm investigarea culturii de securitate, stabilirea indicatorilor ținând de altă etapă a cercetării noastre.

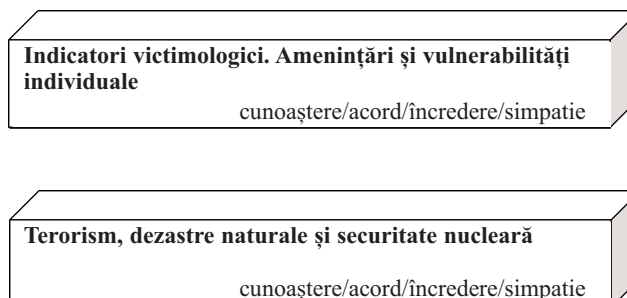
*Dimensiuni ale culturii de securitate:
o schemă exploratorie*

Vom selecta domeniile securității cele mai prezente în dezbateră publică dintre specialiști în așa fel încât să acoperim toate aspectele fenomenului în raport cu care dorim să evaluăm cultura de securitate. Când vom ajunge la punctul în care vom defini indicatorii, atunci va trebui să avem în vedere încă un criteriu, și anume relevanța respectivului item pentru opinia publică.

Legat de modalitatea de livrare a indicatorilor către respondent, deocamdată facem doar precizarea că fiecare dimensiune va avea indicatorii grupați pe următoarele categorii: *indicatori de cunoaștere, de acord, de încredere, de simpatie*. Itemii vor fi prezentați ca variabile ordinale, deci cu variantele de răspuns scalate tocmai pentru a permite calcularea unor scoruri.

Schema exploratorie de dimensiuni:

Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/138822, cu titlul „Rețea Transnațională de Management Integrat al Cercetării Doctorale și Postdoctorale Inteligente în Domeniile «Științe Militare», «Securitate și Informații» și «Ordine Publică și Siguranță Națională» – Program de Formare Continuă a Cercetătorilor de Elită – «SmartSPODAS».“

BIBLIOGRAFIE

- Gabriel Almond, Sidney Verba, *The Civic Culture – Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Sage Publications, New York, 1963.
- Barry Buzan, Ole Waever, Jaap De Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Londra, 1998.
- Barry Buzan, *Popoarele, statele și teama – o agendă pentru studii de securitate internațională în epoca de după războiul rece*, Cartier, Chișinău&CEU, 2000.
- Peter J. Katzenstein, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996.
- Ioan Mărginean, *Proiectarea cercetării sociologice*, Polirom, Iași, 2000.
- Christopher P. Twomey, în: „Lacunae the Study of Culture in International Relations“, *Contemporary Security Policy*, vol. 29, no. 2, Aug. 2008.
www.geert-hofede.com/national-culture.